

Преходът: Политически аспекти на икономическата либерализация

Минчо Христов

Subject of study is the relationship between political democratization and economic liberalization. *Contradiction between democracy and market reforms, and how the consequences - unemployment, inflation, social inequalities will have very negative effects for the countries of Eastern Europe.*

After the fall of totalitarian regimes, the main question is whether political actors will adopt Western democratic structure of If in the first years of transition there are many state assets, which are called by undercapitalized. national capital, then in recent years this process to its end. Social differentiation resembles that in many Latin American countries. Growing controversy both within the subject of government and between different social groups.

Key words: *democratization, economic liberalization, inflation, democratic structure, social groups*

ВЪВЕДЕНИЕ:

Особено важен проблем на прехода е връзката между политическата демократизация и икономическата либерализация. Както отбелязва Джон Елстер - "Съществува огромно противоречие между демокрацията и пазарните реформи, доколкото последиците – безработица, инфлация, социално неравенство ще бъдат катастрофални за страните от Източна Европа", "Демократизацията може да блокира или отклони процеса на приватизация, а следователно и прехода към пазарни реформи", с основание добавя той.(1)

След падането на тоталитарните режими основен въпрос е дали политическите субекти ще приемат в крайна сметка структурата на демократичните институции, твърди Адам Пшеворски.(2) Ако в първите години на прехода съществуват многобройни държавни активи, които са декапитализирани от т.нар. национален капитал, то в последните години този процес е пред своето изчерпване. Социалната диференциация напомня тази в редица латиноамерикански държави. Противоречията нарастват както вътре в субекта на властта, така и между различните социални групи. Този процес при определени условия наистина може да доведе до съществени ограничения в демократичния процес.

Възниква основателният въпрос доколко въвеждането на пазарните механизми е в интерес на обществото като цяло и доколко това е процес, който облагодетелства изключително и само определени малобройни социални групи. Пазарните реформи в Югоизточна Европа не са добре приети от по-голямата част от населението. "Хората имат сериозни мотиви да мислят, че политиката на приватизация, провеждана от новите елити няма да подобри тяхното положение, а само ще обогати функционерите на държавния апарат и тяхната клиентела.. Богатите ще станат по-богати, а останалите ще станат жертви на пазара".(3) Вместо обаче да търси причините за тези настроения в условията на живот и обективните социо-икономически реалности, авторът ги обяснява с "политическата култура" и "егалитаристично съзнание".(4)

ИЗЛОЖЕНИЕ:

Относителното социално спокойствие през първите години на прехода в България и други източноевропейски страни е свързано по-скоро с други фактори. Един от тях е разпространеното очакване, че в сравнително кратък период от време пазарната икономика ще доведе до създаването на многоочакваната "средна класа", към която голяма част от населението очаква да се приобщи. Малцина тогава предполагат, че както предупреждава Джон Елстер – преходът може да се проведе без да се осъществи едно справедливо разпределение на богатството и без да има перспектива за подобно разпределение и в бъдеще.(5) Подобни съмнения обаче не

са допускани в медийното пространство.

Друг фактор за мирния преход е, че през предходните десетилетия са акумулирани натрупвания, които спомагат за смекчаване на социалните щети от реформите. Само фактът, че България е на едно от първите места в света по собствен жилищен фонд на глава от населението – повече от 90%, е сериозен икономически буфер. Друг социален буфер са спестяванията на населението, които са присвоени в хода на реформите.

Класикът на икономическата теория Джон Кейнс преди години обяснява как всяко правителство може да плаща своите разходи, печатайки пари. “Така правителството може да си осигури реални постъпления, толкова реални, колкото онези, които се събират чрез данъците. Това е такава форма на данък, която населението не може да избегне и която може да бъде въведена и от най-слабото правителство”, пише Кейнс.(6)

В този смисъл политическата слабост на правителствата на прехода в никакъв случай не бива да се смесва с огромните преразпределителни възможности на същите тези правителства в икономически план. Натрупването, което тоталитарния режим осигурява понякога чрез директни репресии, демократичните правителства успяват да преразпределят по един изключително ефективен начин чрез инфлацията, разбира се в полза на една малобройна социална група.

В тази насока са интересни разсъжденията на Александър Галкин относно предпоставките за хитлеризма, една от които несъмнено е хиперинфлацията в годините след Първата световна война. Според автора, ако след проинфлационната политика и стопяването на спестяванията на населението се проведе дефлационна политика, която да разруши пазара на труда, обществото с неговите социални и политически връзки е изложено на огромен натиск. Ако подобна политика се осъществява от сили, които се идентифицират като “демократични” и които се свързват с парламентарната демокрация, то те започват да се възприемат негативно от обществото. И накрая, ако подобни процеси се осъществяват на фона на национално унижение за страната и се свързват с натиск на чужди сили, то политически дивиденти получават националистични и антипарламентарни сили.(7)

Натрупаното богатство през десетилетията на комунистическия режим без съмнение е основен фактор в преразпределителните процеси през 90-те години. В свое интервю бившият генерален секретар на БКП твърди например, че “стойността на националния капитал през 1988 г. превишава 125 милиарда лева”. Възприемайки с известна доза критичност гореспоменатото, имайки предвид инфлационните процеси до 1993 година – около 12-15 пъти, и липсата на официална приватизация, сумата би трябвало да бъде около 1 500 милиарда лева. Според официални данни за 1993 година обаче, националният капитал е около 800 милиарда лева.(8) От друга страна обаче именно разграбването на това богатство позволява временно смекчаване на социалните противоречия в обществото, давайки възможност за функциониране на губещи предприятия, пране на пари, заплащане на относително високи заплати в частния сектор и т.н.

Основна задача пред т.нар. частен капитал е как да бъде стопиран чуждия капитал. Така, както Григорий Явлински обяснява на немските инвеститори каква голяма грешка биха допуснали ако вложат парите си в Русия (9), така и новите български капиталисти “добронамерено” предупреждават чуждите си колеги за рисковете, които ги дебнат в България. Вътре в страната, те говорят направо за “експлоаторския” и “антинационален” характер на чуждия капитал.

Особено интересна в това отношение е позицията на БСП, една тогава “антикапиталистическа” по презумция партия. Нейният лидер Александър Лилев обявява: “Ние, като национална партия, когато се отнася до интересите на българския и чуждия експлоататорски и неоколониални капитали, разбира се, ще защитаваме българския”.(10) След двадесет годишен преход е излишно да се

анализира на какво са способни българските олигарси – достатъчно е да се споменат т.нар. приватизация, или заменките, ощетили държавата между 6 и 8 милиарда лева и за които в момента тече наказателна процедура от страна на ЕС.

И може би за да не бъде изкушаван чуждия капитал да инвестира в България, на 29 март 1990 година правителството на Андрей Луканов неочаквано обявява мораториум върху плащането на външния дълг. Кредитният рейтинг на страната се срива, а чуждите инвеститори за дълго време заобикалят страната. От друга страна се губи връзката между т.нар. "неявни фирми" и българската държава. На българския национален капитал са осигурени преференциални условия за развитие.

Тежестта на външния дълг наистина е огромна, но около обявяването на мораториума има доста странни моменти. Народното събрание и в частност Икономическата комисия не са уведомени предварително, близо 1/3 от правителството е против мораториума, не се правят сериозни опити за предоговаряне на външния дълг с кредиторите.

Според някои коментатори в този тъмен период се губят следите на около 1,5 милиарда долара от външния дълг на България, които са осчетоводени в Българската външнотърговска банка. "Едно елементарно разследване на новобогаташите в България – около 500 човека, на онова, с което те влизат в капитализма би показало получателите на тези пари", твърди известен български разследващ журналист.(11)

Интересна и особено показателна е гледната точка на тогавашния премиер Андрей Луканов: "Кредитната изолация не е абсолютно зло. Защо да вземаме нови кредити, след като и без това имайки дълг от 10-11 милиарда долара вече е авантюризм?"(12) Разсъжденията на Луканов са изключително тенденциозни. Това, което той пропуска да обясни е, че кредиторите блокират почти всички български външни активи, като достъпът до кредити и самата външна търговия практически е блокирана, което допълнително усложнява икономическата ситуация в страната.

Първоначалните очаквания за външна финансова подкрепа на реформите също не се оправдават. Руският академик Леонид Абалкин например твърди, че шокотерапията не е лекарството за болестта. И още: "По правилно е да се каже, че целите на националното развитие и схващанията на международните капиталистически акули да доста различни".(13) Ако бъде оставен настрана въпроса какво разбира Абалкин като "цели на националното развитие" и доколко целите на националния капитал са сходни с тези на обикновените граждани, доста сходни са вижданията на класика на икономическата мисъл Милтън Фридман. Относно рестриктивната икономическа политика ограничаваща потреблението, Фридман признава, че "често мерките насочени срещу инфлацията носят повече злини, отколкото самата инфлация".(14)

Ако се разгледа детайлно част от икономическата помощ на западните партньори, се забелязват интересни примери: През 1990 г. от САЩ са получени 10 000 тона фуражна царевича, заразени с "амброзия". През 1991 г. Франция дава целеви кредит на България за закупуването на френска храна за птици, която за кратко време довежда българските кокошки до положение да снасят яйца без черупки. През 1993 г. от САЩ като помощ се получават 4000 тона масло, които според изводите на санитарната инспекция са "в начален стадий на гранясване".

Създава се впечатление, че често политическите дивиденди са основните, които движат тази помощ. През 1995 г. българската преса оповестява дарение от Германия, състоящо се от десетки двигатели на Миг, останали от бившата източногерманска армия. По късно се оказва, че те са за стари модели и не са съвместими с моделите на въоръжение в българската армия. През 1994 г. съпругата на американския посланик прави дарение на дом за сираци, състоящо се от лекарства. Оказва се, че по-голямата част от тези лекарства са с изтекъл срок на годност от 8 години.

Понякога чрез чуждата помощ се преследват определени икономически интереси, насочени към дестабилизация на определени производствени отрасли в полза на чужди вносителите. "Агенцията за чуждестранна помощ се превърна в агент на някои външни производители, пише български икономист. Не се договарят цени, дори се правят подаръци за да фалират някои производства".(15) Може би тезата е малко пресилена, но факт е, че наред с липсата на митническия контрол определени помощи, като например вноса на масло и сирене "Фета" изиграват изключително негативен ефект за българските селскостопански производители.

Друга интересна тема е ролята на международните финансови институции – като Международния валутен фонд и Световната банка, относно реформите в Югоизточна Европа. Показателна е констатацията на известния японски икономист проф. Ооно Кеничи, който направо твърди, че "мерките на МВФ и на СБ водят до ясна тенденция към дестабилизация в бившия социалистически лагер.. Икономиката пое по пътя на деструкцията, която е свързана с висока социална нестабилност. Тя от своя страна парализира политиката, което ще доведе до още по-големи икономически трудности".(16) Още по-директен е проф. Стив Ханке, наречен още "баща на българския валутен борд". Неговите наблюдения са, че обикновено "правителствата спяло следват заповедите на онези, които им дават пари – МВФ и Световната банка. Всъщност, твърди той, земното кълбо е осяано с неуспели страни, опитали се да приложат тези външни програми, вместо да се научат да стоят на собствените си крака".(17)

По всичко личи, че основната цел на тези институции е да бъдат стабилизирани националните икономии до такава степен, че те да могат да поемат бремето по изплащане на задълженията към своите кредитори. В този смисъл те обслужват интересите на страните и банките кредитори, а не самите бенефициенти на помощта. Така новите трансове превръщат страните получателки в нетни износители на капитал. Централните банки и правителствата са контролирани дотолкова от МВФ, че практически престават да ръководят националните икономии.

Интересно е и мнението на проф. Мишел Косюдовски, който твърди, че "много страни длъжници се стимулират да приватизират, като лавината от продаващи се предприятия води до спад на цените. Така се провежда една вторична колонизация, която позволява на Запада да купува евтино цели страни, включително от Източна Европа и бившия СССР".(18) И още: "Икономическите реформи, наложени на Русия от международните финансови институции нямат само за цел да наложат на Русия изплащането на нейните дългове. Те ще имат като резултат тяхното увеличение. Това е добре познат от Третия свят порочен кръг".(19)

Вземайки като пример споразумението между Русия и МВФ от 1992 г. и включващо финансиране за 24 милиарда долара, обявено като панацея за руската икономика, проф. М.Бернхайм от Станфордския Университет обръща внимание на следното: Около 11 милиарда от този заем са предназначени за американските селскостопански производители и износители на технологии, 2,5 милиарда са за финансиране на плащанията по външния дълг на бившия СССР, 6 милиарда са за стабилизационен фонд, който не може да бъде използван от руското правителство. Остават около 4,5 милиарда долара специфични кредитни линии, от които Русия ще получи според автора една неголяма част.(20)

Впечатляват двойните икономически критерии на някои западни страни. Техни икономически експерти съветват новите демокрации шоково да минат към формиране на пазарни цени, макар че в самите западни страни се увеличава контрола върху цените. Експертите съветват да се ликвидират държавните субсидии в икономиката, макар че Западът масирано субсидира своето селско стопанство и други икономически отрасли. Всъщност и днес ЕС отделя около половината от своя бюджет за субсидиране на селското стопанство.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Днес, двадесет години по-късно субсидиите в западните страни на ЕС многократно превъзхождат тези в Източна Европа. Разпространени са западните съвети към българските политици за достигане на балансиран бюджет, докато много западни страни, включително САЩ поддържат огромни бюджетни дефицити и вътрешни дългове. Това са само част от двойните критерии на западните експерти и политици.

Описаните по-горе процеси водят до силно политическо разочарование. Днес, двадесет години по-късно се забелязва усилване на негативните оценки и увеличаване на социалната апатия. Рейтингът на парламента е трайно близо 5%, подобно е доверието в политическите партии. Това се дължи както на загубата на доверие към политическата класа като цяло, така и на влошаването на икономическия стандарт за по-голямата част от българските граждани. Ако икономическото положение продължи да се влошава в страните от Югоизточна Европа, възможно е етническите и международни конфликти да нараснат, предупреждава още в началото на реформите Тимоти Гартън Аш.(21)

Поставените въпроси са изключително важни с оглед на модела на представителната демокрация. Те поставят на дневен ред необходимостта от съществени промени на конституционния и правов модел в българския политически живот, и което е още по съществено – търсенето на отговорност от страна на водещи през последните години политически фактори и олигархически структури. Това би могло да се постигне чрез прозрачен законов механизъм за доказване на доходите на българските политици и олигарси и разследване на тяхното имущество.

ЛИТЕРАТУРА

- [1]. Elster, J., When Communism Disolves, London Riewew..., op.cit.
- [2]. Pcheworski, A., Democracy and The Market, NY, 1991, 39
- [3.] Offe, K., La theorie de la democratie et la tranzition en Europe de l'Est, Revue francais de la science politique, Vol.42, 6, 1992, 932
- [4]. Ibid., 933
- [5]. Виж Elster, J., When., op.cit.
- [6]. Keyns, J., Problemas de la reconstruccion europea, M., 1992, 10
- [7]. Галкин, А., Свободная мисль, №4, М., 23-25
- [8]. Живков, Т., Дума, 09.04.1993
- [9]. Iavlinski, G., Die Zeit, 33, 1993
- [10]. Лилов, А., Променящата се БСП, С., 1992, 14
- [11]. Иванджийски, К., СС, №8, 1995, С
- [12]. Луканов, А., Банкер, 24.05.1993, С.
- [13]. Абалкин, Л., Лекция в НДК, 22.06.1993, С.
- [14]. Friedman, M., Inflation, Causes and Consequences, NY, 1963, 32
- [15] Стамов, П., Дума, 19.01.1994
- [16]. Кеничи, О., Дума, 10.12.1993
- [17]. Ханке, С., Пари, 13.10.1997
- [18]. Косюдовски, М., Дума, 15.09.1992
- [19] Косюдовски, М., Дума, 25.11.1993
- [20]. Бернхайм, М., Дума, 15.07.1992
- [21]. Гартън Аш, Т., Годината на истината, Политически изследвания, №1-3, 1990, С.

За контакти: доц.д-р Минчо Христов, катедра „Правни и хуманитарни науки“, Стопански Факултет, Технически Университет – София, minchok@abv.bg, тел. 0898207787

Доклада е рецензиран